

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

А. Л. Баланда

*доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України (м. Київ)*

УДК 330.131 (477)

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

*Досліджено соціальні фактори розвитку підприємництва в
Україні, виділено найбільш значимі у найближчій та
довготерміновій перспективі.*

Ключові слова: підприємництво, соціальні фактори.

Соціум є основою будь-якої діяльності, щодо якої він виступає умовою, ресурсом і середовищем. Під соціальним середовищем доцільно розуміти складну, об'ємну, багаторівневу відкриту органічну систему, засновану на колективній діяльності людей. Підприємницька діяльність реалізується людьми і для людей, тому соціальне середовище має два аспекти: з одного боку, воно є ресурсом підприємництва — це люди, які мають відповідну кваліфікацію чи реально займаються підприємницькою діяльністю; з іншого, — результати підприємницької діяльності вирішальним чином впливають на соціум шляхом реалізації наявних та формування нових суспільних потреб. Соціальне середовище детермінує підприємницьку діяльність, виконує з'єднувальну функцію між підприємництвом та суспільством, забезпечуючи поєднання економічного інтересу, ефективного використання ресурсів і творчої самореалізації у виробничому процесі. Таким чином, підприємництво є не лише соціальним явищем, основою якого є людські ресурси, соціальні відносини, культура тощо, але воно виступає одним з головних трансформаційних факторів соціального середовища.

Проблемам розвитку підприємницької діяльності приділяли увагу такі видатні теоретики, як В. Баумд, Т. Веблен, Ф. Кене, К. Маркс, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, А. Сміт, А. Тюрго. Серед сучасних зарубіжних дослідників феномена підприємництва слід відзначити П. Друкера, І. Кірцнера, У. Оучі, Д. Севеджа, Дж. Тіммонса, М. Фрідмена, Ф. Хайека, А. Хоскінга. Історичні особливості формування підприємництва та його соціокультурні аспекти відображені в роботах українських учених О. В. Бондаренко, О. А. Донченко, О. Г. Злобіної, Ю. Ф. Пачковського, В. Є. Пилипенка. Слід зазначити, що доволі актуальним залишається дослідження розвитку підприємництва в соціальному контексті.

Метою статті є дослідження розвитку підприємництва в Україні та визначення найбільш значимих його факторів у найближчій та довготерміновій перспективі.

Як основні соціальні фактори розвитку підприємництва можна виділити такі: статево-вікова структура населення, рівень загальної та спеціальної освіти підприємців, можливість підвищення особистого доходу підприємця, розвиненість ділової інфраструктури послуг для підприємців.

Демографічна ситуація є визначальним фактором зміни потреб у товарах і послугах, від неї також залежить реакція населення на ці зміни і його здатність запропонувати способи задоволення нових запитів. Так, країни з негативним очікуваним приростом населення у найближчі роки (до 2025 р.) мають індекс загальної підприємницької активності 2,2 % і нижче, а країни з очікуваним приростом населення на 20 % мають вищий рівень підприємницького індексу [1, с. 48].

У найближчі 15 років для України спостерігатиметься демографічна яма, яка утворилася внаслідок різкого падіння народжуваності протягом останніх десятиріч. Розміри ями сягатимуть біля 5 млн. чоловік (чисельність українців віком до 25 років 2010 року становила близько 13 млн. чоловік проти 18 млн. 1990-го). Основним її результатом стане гальмування розвитку національної економіки взагалі та підприємництва зокрема. Заміщення ресурсу праці на цей період можливе за рахунок мігрантів (що вкрай небажано, виходячи з реалій міграційних процесів в Україні) чи внаслідок інтенсивного зростання кваліфікації тих, хто буде в найближчі 20 років вступати у працездатний вік і активно працювати. Виходячи з аналізу міжнародних порівнянь тенденцій індексу розвитку людського потенціалу, перспективи України виглядають такими ж чи навіть кращими, ніж і у більшості європейських країн (табл. 1).

Таблиця 1.
Тенденції індексу розвитку людського потенціалу: міжнародні порівняння

Країна	Рік					Δ за період (1990-2010)
	1990	1995	2000	2005	2010	
Франція	0,907	0,925	0,938	0,952	0,872	-0,035
США	0,919	0,931	0,942	0,951	0,902	-0,017
Німеччина	0,89	0,913	0,928	0,935	0,885	-0,005
Чеська Республіка	0,845	0,854	0,866	0,891	0,841	-0,004
Угорщина	0,813	0,817	0,845	0,874	0,805	-0,008
Польща	0,806	0,822	0,852	0,87	0,795	-0,011
Білорусь	0,79	0,755	0,778	0,804	0,732	-0,058
Російська Федерація	0,815	0,771	0,782	0,802	0,719	-0,096
Україна	0,809	0,756	0,761	0,788	0,71	-0,099
Китай	0,634	0,691	0,732	0,777	0,663	0,029

Джерело: [2].

Як засвідчують результати досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України [3], Україна належить до країн з від'ємним очікуваним приростом населення, а значить прогнозувати активізацію підприємницької діяльності протягом наступних п'ятнадцяти років не можна. На

фоні депопуляції прискореними темпами скорочується чисельність населення найбільш активного і взагалі працездатного віку і зростає чисельність старших осіб. Головними рисами новітніх демографічних змін в Україні є депопуляція і цілком об'єктивний та закономірний процес старіння (рис. 1). Спостерігається значне зменшення пропозиції робочої сили, що в умовах економічного зростання неминуче спричинятиме замісну імміграцію — незадоволена потреба в робочій силі на 2025 рік сягне 450 тис. осіб, тоді як безпечною межею є 200 тис.

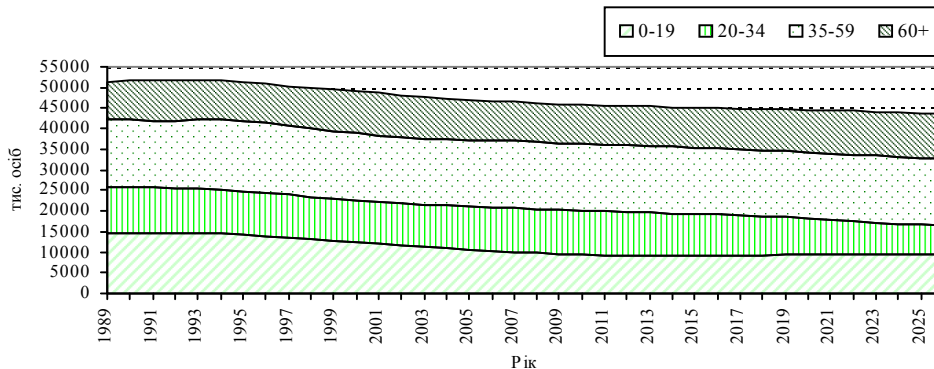

Рис. 1. Чисельність та віковий склад населення України
(тис. осіб на початок року)

Джерело: За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Найбільш перспективним у плані розвитку бізнесу вважається населення віком від 25 до 45 років. Так, країни з найкращими показниками бізнесу мають біля чверті населення у цьому віковому інтервалі, країни ж з низьким індексом підприємницької активності — 20 % і нижче. У нашій країні актуалізуються ризики зниження якості (конкурентоспроможності) робочої сили: старше населення, хоча і має більший досвід, меншою мірою здатне до засвоєння нових знань і запровадження інновацій. До 2025 року темпи зростання кількості осіб, що досягнуть пенсійного віку, значно перевершать відповідні показники для осіб, що досягнуть 20-річчя. Зміна вікової структури, зокрема зростання співвідношення населення пенсійного та працездатного віку, неминуче призводитиме до зростання співвідношення чисельності пенсіонерів та платників страхових внесків, тобто загострюватиме проблеми пенсійного забезпечення (рис. 2).

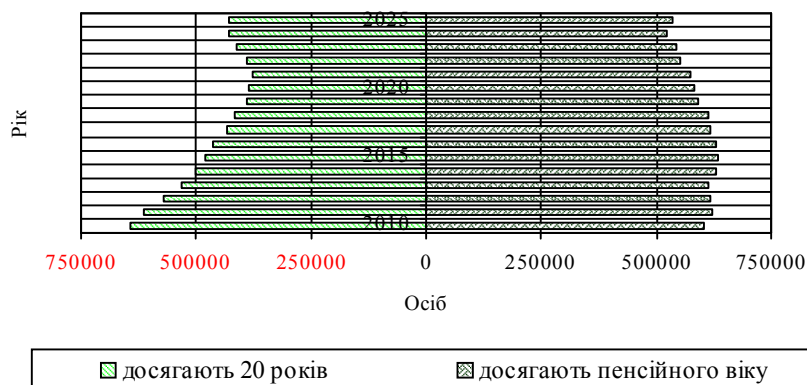

Рис. 2. Чисельність осіб, які починають і припиняють трудову діяльність

Також вважається, що жінки становлять потужний, але недостатньо використаний потенціал розвитку підприємництва. Однак у цілому перед жінками в галузі підприємництва виникають ряд специфічних бар'єрів (складнощі у формуванні ділової інфраструктури, необхідність приділяти значну увагу сім'ї, догляду та вихованню дітей тощо) [4]. Виходячи з прогностичних оцінок [5], кількість жінок та чоловіків у найбільш продуктивному для підприємницької діяльності віковому сегменті буде майже рівноважною (рис. 3).

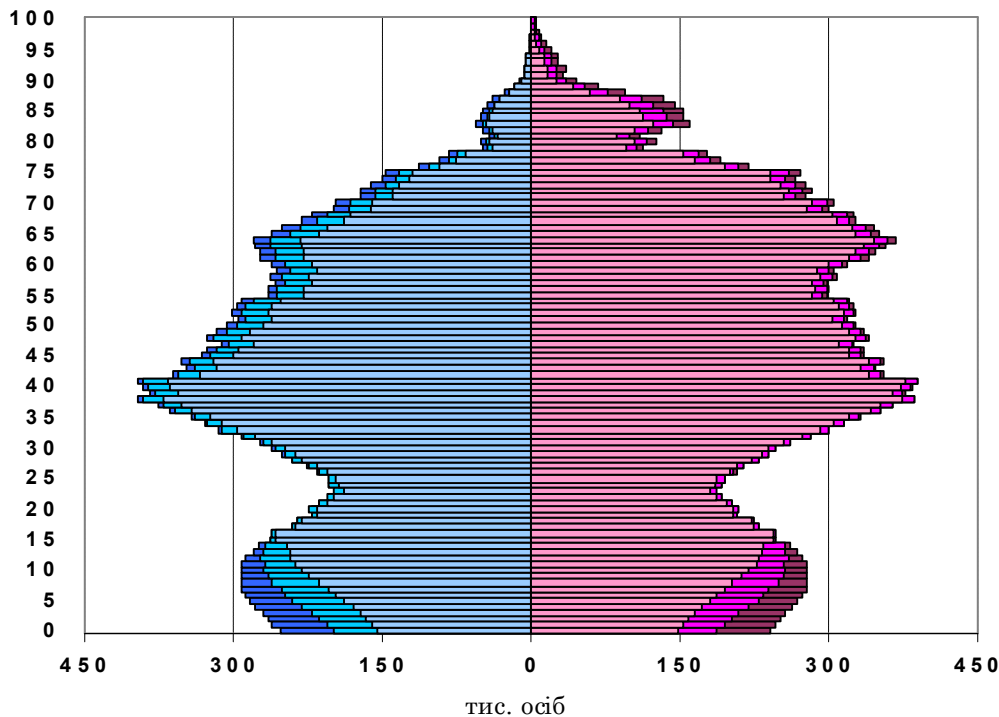

Рис. 3. Статеві-вікові піраміди населення України 2025 р.
(прогностичні оцінки, тис. осіб)

Джерело: За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

У якості наступного важливого соціального фактору розвитку підприємництва в Україні обрано рівень освіти. В США підприємці мають вищий рівень освіти, ніж його середні показники у країні. Разом з цим, серед осіб, що займаються підприємницькою діяльністю, біля третини складають особи з незакінченою вищою освітою. І це в той час, коли кращі американські коледжі та університети, починаючи з 1990 року почали пропонувати спеціалізовані курси підприємництва (на тепер їхня кількість сягнула понад 120) [6, с. 56]. Протягом останніх десятиріч в Україні також спостерігався бурхливий розвиток освітніх програм, метою яких є підвищення рівня знань у галузі підприємництва. Однак, якість освіти є порівняно низькою і не задовольняє вимогам бізнесу. Структура підготовки кадрів для виробництва не є раціональною з домінуванням фахівців з гуманітарних напрямів (табл. 2).

Незважаючи на те, що у кількісному вимірі в українських вишах превалює підготовка фахівців для сфери підприємницької діяльності (рис. 4), дефіцит набутих знань і навичок працівників частіше розглядається як серйозна перешкода для бізнесу в Україні, ніж у більшості інших країн (рис. 5).

Таблиця 2.

Підготовка кадрів за освітніми напрямками у 2010 р.
(частка випускників у загальній чисельності)

Країна	Дослідження	Інженерія. Виробництво. Промисловість	Соціальні науки. Бізнес. Право
Білорусь	1,61	18,65	32,28
Франція	16,03	23,50	62,35
Угорщина	6,53	8,46	45,49
Польща	7,72	8,54	42,82
Росія	10,01	37,23	79,83
Україна	4,40	24,43	53,91
Німеччина	16,59	16,64	29,53

Джерело: [7].

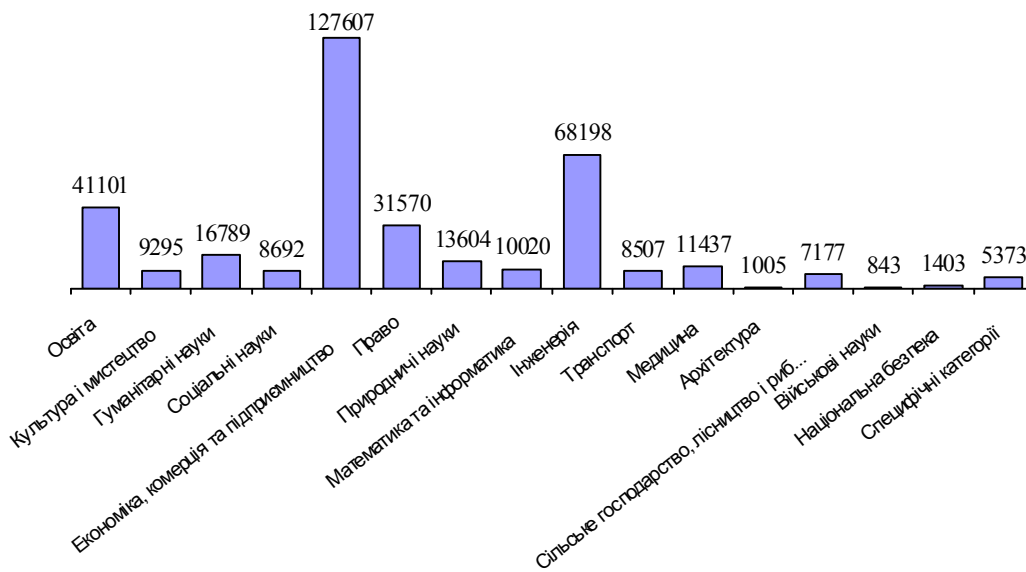

Рис. 4. Підготовка фахівців в Україні за окремими напрямками на початок 2010 р. (осіб)

Джерело: [8, с. 148–197].

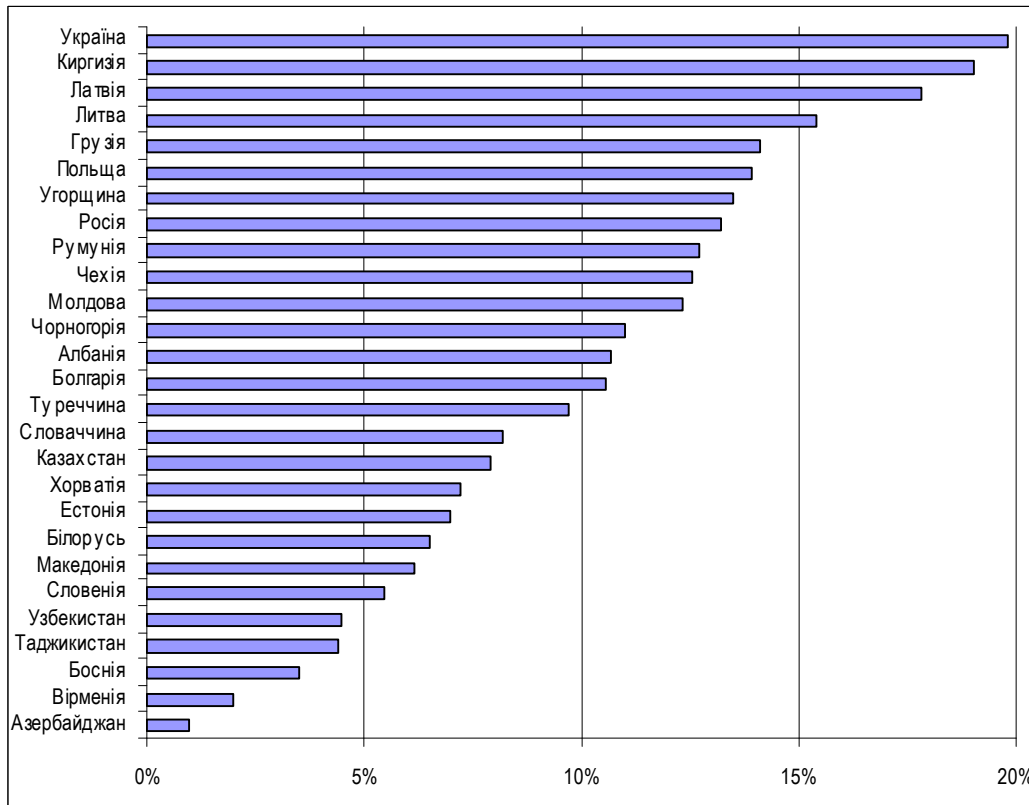

Рис. 5. Відсоток компаній, які вказують на недостатність знань та навичок, що виступають основною перешкодою для функціонування та розвитку компаній

Джерело: ЄБРР — Світовий банк: Обстеження умов ведення бізнесу та ефективності роботи підприємств, 2010 р.; розрахунки Світового банку.

З іншого боку, в Україні розрив у дохідних групах між базовою середньою освітою і повною вищою складає менше, ніж у 2 рази, що не дає достатніх стимулів для здобуття вищої освіти та підвищення кваліфікації (табл. 3).

Існує досить чітка кореляція між загальною підприємницькою активністю та розподілом індивідуальних витрат підприємців. Для більшості промислово розвинених країн співвідношення загальних витрат — 10 % найбільш заможних платників податків до відповідних показників бідних верств складає біля п'яти. В Україні співвідношення середніх витрат — 10 % найбагатших та найбідніших становить біля 6,3 рази. При цьому найбільш істотним є розрив саме між крайніми майновими групами населення. Українському суспільству притаманна сильна віддаленість, з одного боку, від більшої частини населення прошарку дуже бідних людей, з іншого, — дуже багатих [9, с. 262]. Групи населення з високим рівнем доходів, з одного боку, забезпечують необхідне накопичення для первинного інвестування, з іншого, — вони виступають головною ціллю для амбіційних підприємців, які прагнуть збільшити свій рівень доходів.

Таблиця 3.
Розмір особистого доходу (середнє значення) залежно від наявного рівня освіти, грудень 2010 року

Рівень освіти	Особистий дохід (середнє значення) минулого місяця, грн.	Обсяг групи, осіб	Середнє квадратичне відхилення	Похибка вибіркового спостереження
Початкова та базова середня освіта	1077,61	189	928,58	67,56
Повна загальна середня освіта	1313,45	656	961,28	37,54
Базова вища освіта	1674,34	520	2770,82	121,52
Повна вища освіта	2242,87	476	1838,05	84,27
По всіх освітніх групах	1631,48	1840	1902,65	44,35

Джерело: Результати опитування ЦСМ/УІСД ім. О. Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ІЕП НАН України.

За даними опитування Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка своє матеріальне становище населення України оцінює досить низько. Лише 4,4 % опитаних вважають, що отримують дохід вищий, ніж у середньому по Україні. Більшість опитаних оцінює своє матеріальне становище як середнє (46 %) або нижче середнього (32 %), а 18 % опитаних вважають свій дохід низьким. Сьогодні представникам середньодоходної групи, незважаючи на те, що вони мають більші матеріальні можливості, притаманна низька самооцінка та відсутність ідентифікації себе як середнього класу (саме середній клас у більшості країн світу складає основу підприємництва).

Одним із визначальних факторів формування соціального середовища розвитку підприємництва є соціально-трудова сфера. Сьогодні вона виступає як унікальний симбіоз явищ, процесів, досягнень, втрат і тенденцій розвитку, які не мають однозначної оцінки. Так, з підвищенням попиту на висококваліфікований, креативний персонал одночасно зростає незайнятість працівників з низькою кваліфікацією, які до того ж недостатньо мобільні і не здатні сформувати компетенції, які потрібні для сучасного виробництва; набуває гіпертрофованих розмірів диференціація доходів (міжгалузева, міжрегіональна, міжпрофесійна, міжсекторіальна тощо); на тлі поліпшення структури робочих місць і в цілому стабільного підвищення середньої заробітної плати найманих працівників розширюються межі маргінальної зайнятості з винагородою за працю, яка не забезпечує гідні умови життя. Бідність серед економічно активного населення зберігається в значних масштабах і виступає одним із чинників, які знижують соціальну згуртованість суспільства; відбуваються багатовекторні й широкомасштабні зміни на ринку праці, зокрема значних масштабів набуває застосування нестандартних форм зайнятості та гнучких режимів робочого часу, а також атипових трудових договорів. Такі зміни далеко не завжди відповідають інтересам суб'єктів соціально-трудових відносин і, насамперед, найманих працівників. Для нинішнього стану соціально-трудової сфери характерне складне, різновекторне переплетіння факторів, одні з яких сприяють підвищенню соціальної згуртованості (незважаючи на перманентні кризові явища останніх років, у динаміці прослідковується деяке

покращення показників, що характеризують матеріальний добробут населення; формується нова якість робочої сили), інші ж призводять до зростання соціальної напруженості, — основні сегменти соціальної структури суспільства все ще відрізняються за рівнем добробуту, стилем життя, нормами поведінки.

Розвиненість ділової інфраструктури послуг визначається, насамперед, наявністю висококваліфікованих юристів, бухгалтерів, консультантів, які спеціалізуються на підприємстві. Нові підприємницькі структури, як правило, відчувають суттєвий дефіцит коштів і не можуть найняти на повний робочий день необхідних спеціалістів та здійснити оплату за високими ставками. Порівняльні дослідження соціально-економічної ситуації у промислово розвинених країнах засвідчують, що такі норми й характеристики, як відкритість економіки, участь країни в міжнародному розподілі праці, ступінь державного регулювання ринків, рівень розвитку управлінської культури відчутніше впливають на успішність дій великих компаній і набагато менше — на рівень підприємницької ініціативи [10, с. 67].

Серед освітнянських проблем у підготовці кадрів одне з основних значень має професійна орієнтація молоді і відповідна освіта щодо попиту на кадри на ринках праці. Незадовільний рівень освіти в Україні у майбутньому спонукає кращих і тих, хто має фінансову можливість, виїздити вчитися за кордон, і хоча освіта за кордоном доступна порівняно невеликій частині молоді, але з часом в міру розвитку систем залучень на навчання та роботу в іноземних країнах, чисельність міграції молоді, особливо талановитої, на навчання за кордон зростатиме, що вкрай негативно відобразиться на динаміці підприємництва в Україні.

Низька самооцінка українським населенням, зокрема представниками середнього класу, свого матеріального становища є на сьогодні найбільш жорстким обмежувальним чинником підприємницької активності.

Основним протиріччям соціального середовища та соціальної відповідальності бізнесу в Україні є той факт, що остання поширюється лише на сферу поточних заробітків, — необхідність дбати про майбутні доходи (наприклад, про свою ж власну пенсію) більшістю зайнятих у сфері підприємництва не сприймається.

Таким чином, серед виділених факторів соціального середовища розвитку підприємництва в Україні у довготерміновій перспективі визначальними стануть демографічні чинники. В умовах становлення соціальної структури європейського зразка (за умови становлення середнього класу та зменшення наявного ступеня розшарування населення України) скорочення чисельності населення 35–45 років може перешкоджати позитивним змінам: основним демографічним джерелом формування підприємництва є не стільки молодь, скільки саме ця вікова група. Це також спричиняє звуження платоспроможного попиту населення на товари та послуги.

Список використаних джерел

1. Кочетков, Г. Б. Предпринимательство как фактор развития [Текст] / Г. Б. Кочетков // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2003. — № 6. — С. 46–65.
2. 21 Years of Human Development Reports [Electronic resource] Human Development Reports (HDR) — United Nations Development Programme (UNDP). — URL : <http://hdr.undp.org/en/reports>.
3. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : [колект. наук.-аналіт. монограф.] [Текст] / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. — 496 с.
4. Granovetter, M. The Sociology of Economic Life [Text] / M. Granovetter, R. Swedberg. — New York, 1992. — 67 p.
5. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії [Текст]. — К. : Інститут економіки НАН України, 2001. — 365 с.

6. Теория и практика экономики и социологии знания. Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук [Текст] // Экономика и социология знания. — М. : Наука, 2007. — 187 с.
7. Tertiary education (ISCED 5 and 6) Enrolment [Electronic resource] UNdata. — URL : http://data.un.org/Data.aspx?d=UNESCO&f=series%3aE_56.
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009/10 навчального року [Текст] : статистичний бюлетень. — К. : Держкомстат України, 2010. — 212 с.
9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь [Текст] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НБУВ НАН України, 2009. — 687 с.
10. *Balakrishnan, R.* Why MES with Human Rights? Integrating Macro Economic Strategies with Human Rights, Marymount Manhattan College [Text] / Radhika Balakrishnan. — New York, 2005. — 227 p.

*Рекомендовано до друку науково-організаційним центром
Національної академії Служби безпеки України
(протокол № 11 від 10 листопада 2011 року)*

Надійшла до редакції 20.11.2011

Баланда А. Л. Развитие предпринимательства в Украине: социальный контекст

Исследуется влияние социальных факторов на развитие предпринимательства в Украине. В качестве основных социальных факторов выделены: половозрастная структура населения, уровень общего и специального образования предпринимателей, возможность повышения личного дохода, развитость деловой инфраструктуры услуг для предпринимателей.

Ключевые слова: предпринимательство, социальные факторы.

Balanda, A. L. Development of Business in Ukraine: a Social Context

In article influence of social factors on business development in Ukraine is investigated. As the basic social factors are allocated: the age population structure, level of the general and the vocational education of businessmen, possibility of increase of the personal income, development of a business infrastructure of services for businessmen.

Key words: entrepreneurship, social factors.

